

1 EEN SLECHT BEGIN

JAPAN VALT NEDERLANDS-INDIË BINNEN

Tarakan, Noord-Borneo, 10 januari 1942. Razend vuur overstemt alle andere geluiden. Een zee van vlammen slaat metershoog de lucht in. Daarboven verduisteren zwarte rookwolken de zon. Olieputten spuiten hun laatste stralen omhoog, installaties zijgen ineem. Ooggetuigen kijken in stil ontzag toe hoe brandende oliestromen hun weg naar beneden zoeken en opslokken wat ze tegenkomen. ‘Alles verdwijnt,’ zal een aanwezige officier zich later herinneren: ‘de asfaltwegen, de huizen langs de kust, de steigers en tientallen meters ver is de thans in zee drijvende olie nog steeds brandende.’

Die ochtend heeft luitenant-kolonel S. de Waal, de troepencommandant van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) op het kleine eiland, bericht gekregen dat de Japanse vloot de kust nadert. Na weken van speldenprikken lijkt de Japanse invasie van Nederlands-Indië nu echt te beginnen. De Waal is meteen op zijn fiets gesprongen voor spoedoverleg op het hoofdkwartier.

Het komt voor niemand als een verrassing dat Tarakan een van de eerste Japanse doelen is in Nederlands-Indië. Japan snakt naar olie. De ambitie van het keizerrijk om over Azië te heersen, staat of valt met de verovering van de Indische olierijkdommen. Zonder die grondstof is het Japanse leger op den duur kansloos in de oorlog tegen de Verenigde Staten, die een maand eerder is losgebarsten na het verrassingsbombardement op Pearl Harbor. En Tarakan is zo rijk aan olie dat het op het hele eiland naar petroleum ruikt en er in de moerassen geen muggen voorkomen. De olievoorraad hier is een van de kostbaarste bezittingen van de Bataafse Petroleum Maatschappij, tot de Duitse inval bestuurd vanuit het hoofdkwartier in Den Haag. Die troef mag niet in Japanse handen vallen. De Waal besluit dat er geen tijd meer is om op toestemming uit Batavia te wachten en laat de olieputten aansteken. ‘Grote genade,’ zegt hij volgens de overlevering, terwijl hij die avond uitkijkt over het vuurgeweld. ‘Wie had nu ooit gedacht dat ik in mijn karige officiersbestaan in één nacht dertig miljoen zou stukslaan?’

Die nacht landen zesduizend Japanse militairen op de zwak verdedigde oostkust van het eiland. In het zicht van de overmacht besluiten de hier aanwezige detachementen van het KNIL zich terug te trekken. De Japanners rukken snel op door het heuvelachtige terrein. De volgende dag wil De Waal, die in totaal ongeveer dertienhonderd man tot zijn beschikking heeft, de aanval op de Japanners openen. Hij wil dat doen met een compagnie van jonge Molukkers, die een paar maanden eerder zeer tegen hun zin naar Tarakan zijn verplaatst. Maar de grens van wat zij zich laten vertellen blijkt bereikt en ze weigeren dienst. 's Nachts richten de Japanners een slachting aan bij een slimme aanval op de tweede verdedigingslijn van de KNIL-troepen. Doorvechten is zinloos. Die ochtend capituleert De Waal, na ruim een etmaal strijd.

Dat bericht komt te laat aan bij de 215 KNIL-militairen van de zuidelijkste kustbatte-

Bericht over de Japanse aanval op Nederlands-Indië in *De Indische Courant* van dinsdag 13 januari 1942.

rij van het eiland. Zij zien Japanse mijnenvegers naderen, die de rivier naar het plaatsje Tarakan alvast doorvaarbaar willen maken. De kustbatterij opent het vuur. Twee mijnenvegers gaan naar de bodem. Ook op de drenkelingen wordt geschoten. De Japanse legercommandant is woedend en eist genoegdoening. Met de Japanse belofte dat ze niet hard gestraft zullen worden, overtuigt De Waal de 215 mannen om zich krijgsgevangenen te laten maken. Twee weken later worden ze geboeid in zee geworpen, op de plek waar de mijnenvegers zijn gezonken.

EEN LANGVERWACHTE AANVAL

Toen Japan en Nederlands-Indië in december 1941 in oorlog kwamen, had de kolonie ruim anderhalf jaar tijd gehad om zich zelfstandig voor te bereiden op de strijd. Sinds 10 mei 1940 stond het gouvernement min of meer op eigen benen, nadat de Duitse inval de band met het moederland voor het eerst in eeuwen had doorsgesneden.

Van tevoren waren instructies doorgegeven wat er in dat geval moest gebeuren. Toen over de radio het codewoord 'Berlijn, wij herhalen: Berlijn!' klonk, wisten Nederlandse bestuursambtenaren door de hele archipel wat hen te doen stond. Zo werden bijna drieduizend Duitsers die in Nederlands-Indië woonden opgepakt en in kampen opgesloten – zelfs Joden en politieke vluchtelingen. Ook vijfhonderd NSB'ers werden geïnterneerd. Maar de Duitse inval betekende vooral dat het koloniale bestuur voor een nog veel gro-

Propagandamateriaal diende ter verhoging van het moreel van de Nederlandse gemeenschap in Nederlands-Indië. De ook in bezet Nederland veelgehoorde kreet 'Nederland zal herrijzen' was een vondst van gouverneur-generaal Tjarda Van Starckenborgh Stachouwer. Tijdens zijn radiotoespraak op 15 mei 1940 zei de landvoogd: 'Nederland zal herrijzen uit den poel van ellende, waarin West-Europa gedompeld is. Rekent hierop, medeburgers!'

Java, Nederlands-Indië, 1941. Manschappen van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) doorkruisen een kampong tijdens een oefening.

tere opdracht stond. Nederlands-Indië moest zich zelfstandig leren verdedigen tegen een dreigende invasie. Dat betekende het leger versterken en een eigen wapenindustrie opzetten.

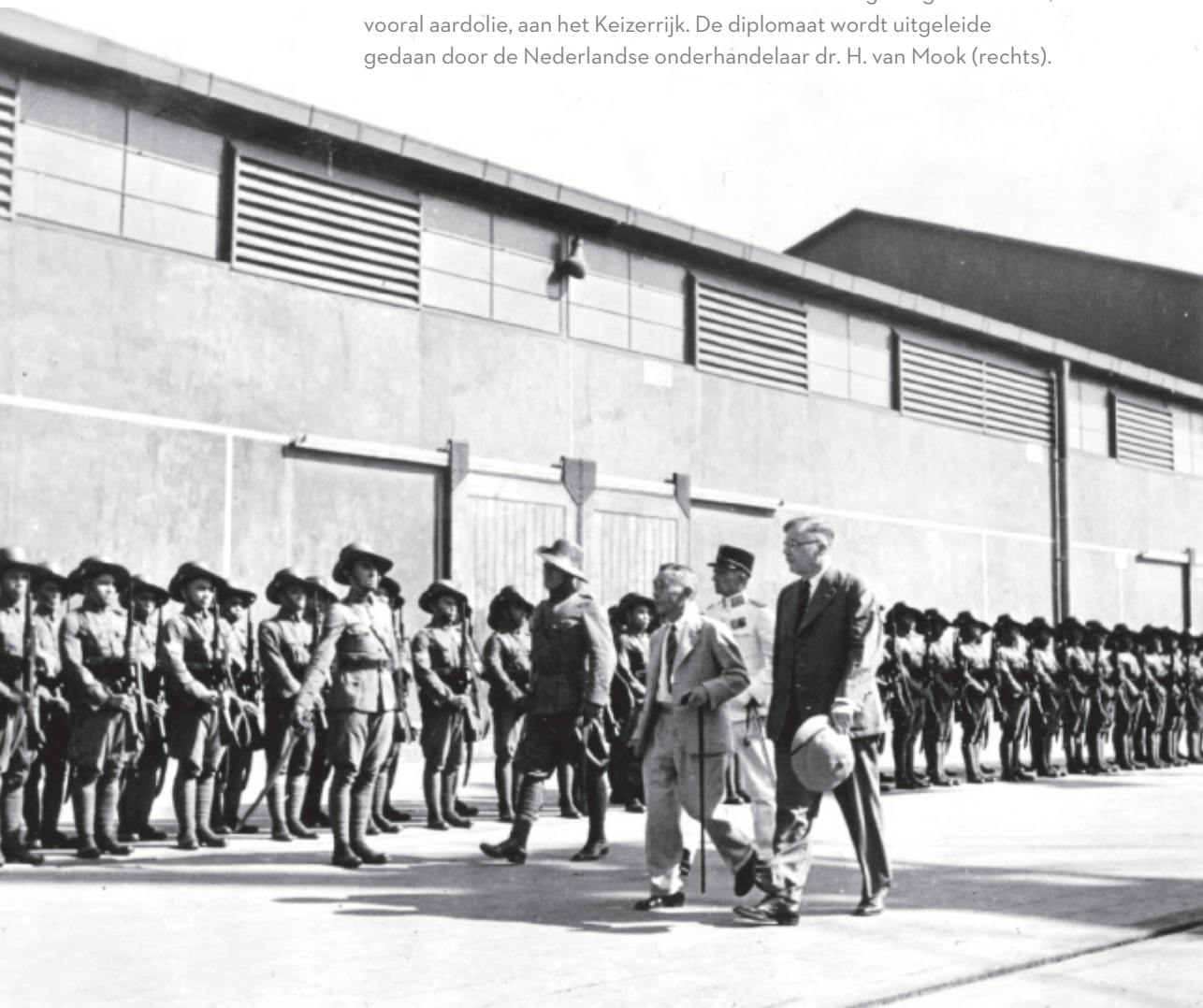
Vooraf dat laatste was een uitdaging, want van zo'n industrie bestond amper een aanzet. Het duurde daarom even voordat de eerste wapenfabrieken draaiden. Om het arsenaal aan te vullen, bestelde het gouvernement moderne wapens, oorlogsvoertuigen en munitie in de Verenigde Staten. Maar ook dat liep niet zo snel als gewenst, omdat veel leveranties lang op zich lieten wachten. Het waren problemen die het gouvernement wegmoffelde in een bombastisch propaganda-offensief. Er kwam een bioscoopfilm over de kracht van het gemoderniseerde KNIL, dat volgens ronkende teksten voorbereid was op iedere mogelijke aanval. Op Koninginnedag rolden de tanks en stampten de laarzen door de straten van Batavia in een grote militaire parade. Het moest in het bijzonder indruk maken op een prominente toeschouwer op de tribune: de Japanse militair attaché.

Verdediging tegen een invasie was geen belangrijk onderdeel geweest van de training die de gemiddelde KNIL-militair had ondergaan. Die was opgeleid voor iets heel anders: de handhaving van de binnenlandse orde. Nederlands-Indië kende een autoritaire samenleving, waarin het laatste woord altijd van een blanke kwam. Een elite van 300.000 Europeanen op een bevolking van 70 miljoen genoot een aparte juridische status, woon-

de in afgescheiden villawijken en bezocht eigen scholen en sportclubs. Van de enorme opbrengsten van de blanke ondernemingen profiteerde de grote massa amper mee. Verzet tegen deze orde was altijd al voorgekomen, maar had de laatste decennia aan kracht gewonnen door de populariteit van ideologieën als communisme en nationalisme die de verschillen tussen de honderden volkeren op de duizenden eilanden overstegen.

Het koloniale bewind trad keihard op tegen het verzet. Politieke gevangenen werden voor jaren opgesloten. Gevreesd was het kamp bij Boven-Digoel in Nieuw-Guinea, waar 1300 mannen naartoe werden gestuurd na opstanden op Java en Sumatra in 1926 en 1927. Ze werden in eenzame afzondering waanzinnig, geplaagd door malariamuggen en de verzengende hitte. Toch bleef het Indonesische nationalisme aan aanhang winnen. Op zulk anti-Westers sentiment hoopten de Japanners te kunnen inspelen. In hun propagan-

Tandjong Priok, Java, 17 juni 1941. De leider van de Japanse economische delegatie Yoshiwaza (midden) vertrekt na mislukte besprekingen met het bestuur in Nederlands-Indië over de levering van grondstoffen, vooral aardolie, aan het Keizerrijk. De diplomaat wordt uitgeleide gedaan door de Nederlandse onderhandelaar dr. H. van Mook (rechts).

Slag in de Javazee, 27 februari 1942.
 Weergegeven in dit olieverfschilderij uit 1970 is de situatie onmiddellijk na de treffer op H.M.S. Exeter (uiterst links) waardoor dat schip de formatie moest verlaten. Op de voorgrond rechts torpedobootjager Hr.Ms. Kortenaer, kort voordat dit schip getroffen zou worden door een Japanse torpedo. In het midden vaart de kruiser Hr.Ms. Java, vuur afgevend op de Japanse vloot.

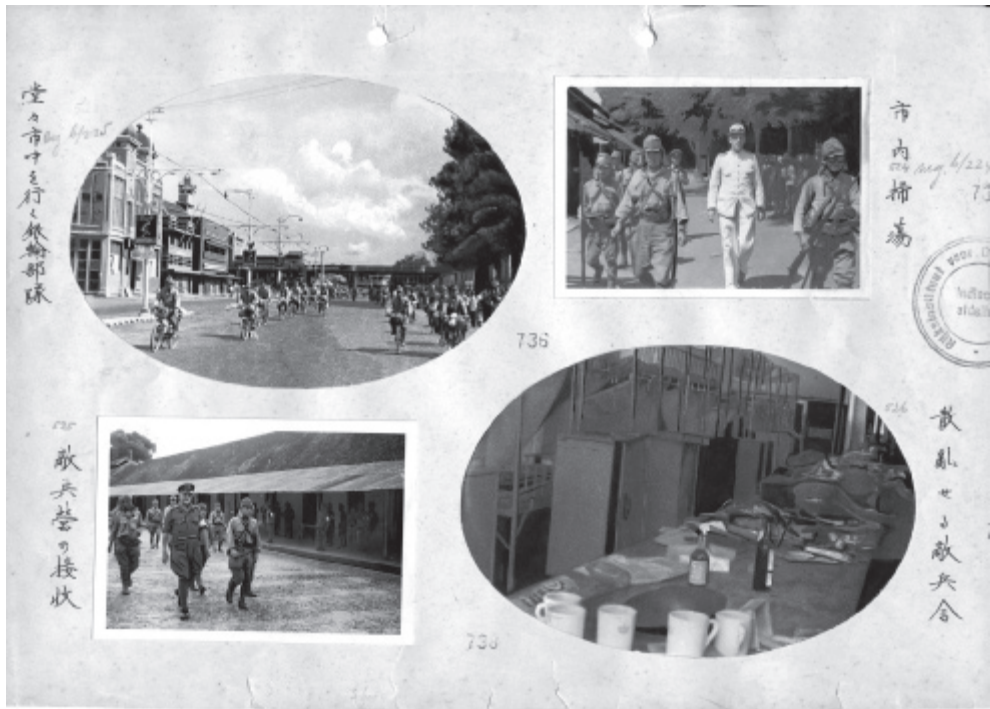
De slag in de Javazee, 27 februari 1942, geschilderd door J.P.H. Brouwer (1970), naar een tekening van Japanse vliegers uit R.21 J. Kawan, commandant van de torpedobootjager Kortenaer (rechts op de voorgrond) (Het Atelier, Maritiemuseum).

da verpakten ze hun wens ‘Azië voor Japan’ in het motto ‘Azië voor de Aziaten’.

Een Japanse invasie werd langzaam onafwendbaar. Nederland was nog geen twee weken door de Duitsers bezet toen Japan op 27 mei 1940 het Driemogendhedenpact sloot met Duitsland en Italië. Conflicten over de levering van olie voerden de spanning tussen Japan en Nederlands-Indië verder op. Uiteindelijk waren de kaarten geschud toen Nederlands-Indië zich in de zomer van 1941 aansloot bij het Amerikaanse olie-embargo tegen Japan. De bommen op Pearl Harbor waren nauwelijks neergekomen of de Nederlandse regering in Londen en het Nederlands-Indische gouvernement in Batavia buitelden al over elkaar heen om Japan de oorlog te verklaren, en het zou daarna een kwestie van dagen zijn voor Japanse schepen in de wateren rond de archipel verschenen.

‘BANZAI! BANZAI!’ Na Pearl Harbor lag voor Japan heel Zuidoost-Azië open. De Amerikaanse vloot was door de aanval dusdanig verzwakt, dat de Japanners op zee voorlopig weinig tegenstand meer te vrezen hadden. Ook in de lucht waren ze superieur. Japan opende tegelijkertijd de aanval op Nederlands-Indië, de Britse bezittingen Malakka, Singapore en Birma en de Filipijnen, een Amerikaanse kolonie. De Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Nederlands-Indië en Australië bundelden hun strijdkrachten onder één opperbevelhebber, de Brit Archibald Wavell, die zijn hoofdkwartier op Java vestigde. Maar doordat de geallieerden allemaal hun eigen belangen hadden, verliep de samenwerking vanaf het begin ongelukkig.

De Japanse strategie bij de verovering van Nederlands-Indië was simpel. Stap één was de verovering van de eilanden in het noorden, die relatief zwak verdedigd werden en waar de olievoorraden zich bevonden. Van daaruit moest de omsingeling van Java volgen, dat als bestuurlijk en militair centrum van de archipel het sterkst werd verdedigd. Dit aanvalsplan verliep voorspoedig. De bezetting van Nederlands Borneo, ingezet met de

Een beeldverslag van de succesvolle Japanse aanval op Java in een fotoalbum van een Japanse militair. De vertaling van de originele bijschriften: 'Japanse wielrijders in de straten van Soerabaja' (linksboven), 'Japanse troepen zuiveren Soerabaja van de laatste weerstandsnesten' (linksonder), 'De overwinnaars betreden een vijandelijke kazerne' (rechtsboven) en 'In de zojuist overgenomen kazerne heerst een grote wanorde...' (rechtsonder).

landing op Tarakan op 11 januari, was na een maand voltooid. Op dat moment hadden de Japanners ook Celebes en Ceram al veroverd. Snel volgden flankaanvallen om Java te isoleren. In het westen veroverden de Japanners een belangrijk deel van Sumatra, in het oosten vielen Bali en Timor.

Java was omsingeld. Het eindspel kwam in zicht. Om de naderende Japanse invasievloot te stoppen, opende een geallieerd eskader onder commando van schout-bij-nacht Karel Doorman op 27 februari de aanval. Deze Slag in de Javazee bezegelde de strijd. Verrast door Japanse langeafstandstorpedo's verloren de geallieerden het grootste deel van hun schepen, waaronder het vlaggenschip De Ruyter met Doorman aan boord. De geallieerden telden in twee dagen 1000 doden, onder wie 900 Nederlanders. Op 1 maart landden Japanse troepen op Java. Acht dagen later ondertekende luitenant-generaal Hein ter Poorten op vliegbasis Kalidjati bij Bandoeng de capitulatie.

Het nieuws reisde diezelfde dag nog naar de andere kant van de wereld. In het Noord-Hollandse Santpoort zette de 32-jarige ingenieur H.A. Robbé Groskamp zich die avond emotioneel aan zijn dagboek. Hij maakte zich een levendige voorstelling van

De Telegraaf bericht haar lezers op 10 maart 1942 over de capitulatie van het KNIL in het verre en los gesneden 'Indië.'

de mensenmassa in Tokio, die uit één mond 'Banzai! Banzai!' scandeerde, naar een rondgang langs radioluisterraars in de hele archipel, uit ieder milieu en van iedere huidskleur, die het slechte nieuws ontroostbaar aanhoorden.

De werkelijkheid van de eindstrijd was een heel ander verhaal. Java was met nauwelijks weerstand ingenomen. Het Nederlands-Indische gouvernement had zich na de Slag in de Javazee neergelegd bij de overmacht van de Japanners, die beter bewapend, georganiseerd en getraind waren. Hoofdstad Batavia was zelfs zonder verzet overgedragen. Generaal Hitoshi Imamura herinnerde zich later in zijn memoires hoe hij met zijn troepen onbekommerd kon oprukken over het eiland. De plaatselijke bevolking verwelkomde ze met opgestoken duimen, bracht ze kokosnoten en bananen en hielp om de wegen vrij te maken van obstakels. 'Ik vroeg me af: is dit een slagveld?' Maar dit was een film die men zich in bezet Nederland niet wilde voorstellen.

GEMISTE WEGEN Vanaf het schokkende bombardement op Pearl Harbor en de daaropvolgende Nederlandse oorlogsverklaring aan Japan leefden veel Nederlanders intensief mee met de strijd in het Verre Oosten en volgden ze het nieuws op de voet. Over de Britse radio mat Radio Oranje ieder geallieerd succes breed uit. Wie naar de zender luisterde, kreeg de indruk dat de voltallige miljoenenbevolking van Nederlands-Indië sinds mei 1940 fanatiek met de geallieerden had meegeleefd, en dat het KNIL sindsdien spectaculair was versterkt. De Amerikaanse en Britse bondgenoten zouden zo onder de indruk zijn van de Nederlandse bijdrage aan de strijd tegen de Japanners, dat die de her-

hoe de eindstrijd in Nederlands-Indië moest zijn verlopen. 'Geén televisie heb ik nodig,' schreef hij. 'Als een film zie ik met ontzetting de laatste phase van onze strijd.' In een 'vreselijk, satanisch, ononderbroken lawaai' verdedigden Hollanders en inlanders zij aan zij hun laatste stellingen, 'doodop en bek-af en gedecimeerd – máár standhoudend'. De 'film' van Robbé Groskamp vervolgde met een crescendo van ontploffingen, vuur en verbeten verzet, uiteindelijk dan toch abrupt beëindigd door de onvermijdelijke overgave. De camera toonde hoe de Nederlandse vlag werd gestreken, langzaam golvend in de wind, en hoe daarvoor in de plaats drie Japanse vlaggen omhoogschoten. Een snelle montage schakelde van een jubelen-

De afdeling Soerabaja van de NSB in Indië poseert met een groot portret van koningin Wilhelmina en een kleiner exemplaar van leider Mussert. De veelal welvarende 'kameraden in Indië' hadden tot taak de strijd in het moederland te steunen met 'zilveren kogels', waarmee geld werd bedoeld.

innering aan het snelle verlies in de meidagen uitwiste. Nederlanders konden weer trots zijn op hun strijdkrachten.

Aanvankelijk durfde zelfs de legale pers in bezet Nederland verslag te doen op een – althans, voor de goede verstaander – anti-Japanse toon. Daar kwam half januari 1942 een einde aan, toen de bezetter in niet mis te verstane bewoordingen waarschuwde tegen 'kritiekloze' oorlogsverslaggeving. Het verloop van de strijd maakte het vanaf dat moment ook voor Radio Oranje steeds moeilijker om optimistisch te blijven. 'Ons rijk zal herrijzen, sterker dan voorheen,' sprak koningin Wilhelmina na de val van

Duits propaganda-affiche uit mei 1942. De schuld van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië wordt in de schoenen geschoven van Duitslands vijanden Engeland en de Verenigde Staten. Bondgenoot Japan had simpelweg geen keus gehad.

**WIE VOLGT
NA NEDERLANDSCH-INDIË**

Java over de Londense radio. Zij kon zich geen pessimisme permitteren. Maar dat Japan Nederlands-Indië er binnen enkele maanden onder had gekregen, leidde in de illegale pers wel tot onverbloemde teleurstelling en soms ook felle verwijten. De scherpste kritiek viel te lezen in *De Waarheid*. De Nederlandse communisten waren altijd al uitgesproken tegenstanders geweest van het koloniale systeem en eisten nu hun gelijk op. Een zelfstandig Indonesië had niets te vrezen gehad van Japan, schreef *De Waarheid*, want dat zou een land zijn geweest met een weerbare bevolking die echt iets had gehad om voor te vechten. Ook *Het Parool*, een meer gematigde stem onder de progressieve verzetskranten, zag reden om kritisch terug te blikken op de Nederlandse omgang met het Indonesische nationalisme. De Nederlandse autoriteiten hadden, aldus de krant, de nationalist ten onrechte afgeschilderd als 'een stelletje raddraaiers, die slechts op relletjes belust waren, omdat het immers wereldbekend was, dat de Nederlanders zulke uitmuntende kolonisatoren waren'. Daardoor was de weg van vervreemding en wantrouwen ingeslagen, en die van vruchtbare samenwerking gemist.

Een andere veelgehoorde kritiek was dat de vooroorlogse Nederlandse regeringen te weinig hadden gedaan om het KNIL te versterken. Het was een zeldzaam punt waarop *Vrij Nederland* en de NSB-krant *Volk en Vaderland* het eens waren. Voor de Nederlandse nationaalsocialisten was het sowieso het enige wat ze over de kwestie konden zeggen zonder zich in de vingers te snijden. Zij kwamen met de Japanse aanval op Nederlands-Indië in een onmogelijke spagaat terecht. De NSB had daar voor de oorlog een grote afdeling gehad. Voor de beweging was de koloniale missie in Indië altijd een van de wezenlijke opdrachten van het Nederlandse volk geweest. Zelfs onder de Duitse bezetting had Anton Mussert publiekelijk volgehouden dat Nederland in de toekomst het oude koloniale rijk gewoon weer op zou kunnen pakken, als zelfstandig lid – onder zijn leiding uiteraard – van een Germaanse statenbond. Maar nu kon Mussert geen kwaad woord spreken over de Japanse veroveraars zonder de wrevel van zijn Duitse beschermheren te wekken. Het leek het beste om dan maar helemaal stil te zijn, hoe luid dat zwijgen ook klonk. In *Volk en Vaderland* hield deze hoek van de wereld daarom bijna op te bestaan.

Achter de schermen bleef Mussert overigens druk met plannen voor een nieuw overzees rijk voor een Nederland onder zijn leiding. Zo werkte hij

Berichten van de BBC en Radio Oranje waren in een tijd van censuur de belangrijkste informatiebron over de werkelijke situatie in 'Ons Indië'.

Berlijn, 18 december 1940. Hitler in gesprek met zijn minister van Bewapening en Munitie, Fritz Todt.

snel na de val van Nederlands-Indië aan het bizarre idee om Afrikaanse kolonies te veroveren met KNIL-troepen, die met dat doel door de Japanners vrijgelaten moesten worden. Het kwam de Duitse bezetters ter ore en gaf ze des te meer reden om te twijfelen aan het nut dat deze fantast voor hen zou kunnen hebben.

VERSLAGENHEID EN FRUSTRATIE Voor de bevolking van het bezette Nederland kwam het verlies van 'ons Indië' als een harde klap. Na het trauma van de meidagen was het opnieuw onverwacht snel gegaan. Aanvankelijk leefde onder veel Nederlanders de verwachting, ook vanuit een blank superioriteitsgevoel, dat het KNIL de Japanners de zee in zou schieten. Toen dat niet zo makkelijk bleek, moest toch in ieder geval een jarenlange strijd volgen om Java. Het werden amper twee weken. De schok was des te groter omdat Radio Oranje in de eerste weken van de strijd zo hoog had opgegeven van het KNIL. 'Het was haast niet te geloven,' schreef N.M. Westerbeek van Eerten-Faure, een doktersvrouw uit Hummelo, over het snelle verlies in haar dagboek. 'Wat een leed is er over ons land gekomen.' De Wehrmacht in Den Haag observeerde in een stemmingsrapport dat 9 maart voor veel Nederlanders de donkerste dag uit hun leven was.

'Indië verloren, rampspoed geboren' stelde een brochure van C.G.S. Sandberg uit 1914. In die titel lag de vrees besloten die sinds lange tijd onderdeel was van het Neder-